

*Кавун Д. Ю.,**аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету**Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ВЛАДНІ СУБ'ЄКТИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО (ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ)

Анотація. У статті розкриваються місце й роль владних суб'єктів досудового розслідування (слідчого, прокурора, слідчого судді) в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи), порушених учиненням щодо нього кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, потерпілий, досудове розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя, механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.

Постановка проблеми. У досудовій стадії кримінального провадження, яке йменується досудовим розслідуванням (п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України), що починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (розділ 3 КПК України), діє особлива група посадових осіб, котрі є повноважними представниками визначених законом державних органів. До них належать слідчі (п. 17 ч. 1 ст. 3, ст. 40 КПК України), керівник органу досудового розслідування (п. 8 ч. 1 ст. 3, ст. 39 КПК України), співробітники оперативних підрозділів відповідних правоохоронних органів (ч. 1 ст. 41 КПК України), прокурор (п. 15 ч. 1 ст. 3, ст. 36 КПК України), слідчий суддя (п. 18 ч. 1 ст. 3, ст. 247 КПК України).

Ці посадові особи – обов'язкові учасники досудового розслідування. Разом із тим їхня роль і місце в досудовому розслідуванні не є однаковими. Так, на керівника органу досудового розслідування покладається виконання лише організаційно-управлінської функції щодо підпорядкованих йому слідчих (ч. 1 ст. 39 КПК України), а здійснення процесуального (правового) керівництва діяльністю слідчих під час розслідування ними кримінальних правопорушень зараховано до виключної компетенції прокурора (ч. 2 ст. 36 КПК України).

Співробітники оперативних підрозділів визначених ст. 41 КПК України правоохоронних органів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою, а також звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК України). Законом їм надано лише право виконувати окремі слідчі (розшукові) дії та окремі негласні слідчі (розшукові) дії виключно за письмовими дорученнями слідчого або прокурора (ч. 1 ст. 41 КПК України). Виходячи з цього, законодавець України основними владними суб'єктами досудового розслідування визначає тільки слідчого, прокурора і слідчого суддю, наділяючи їх широкими кримінальними процесуальними

повноваженнями. Під час подальшого дослідження наша увага буде сконцентрована на діяльності щодо забезпечення прав і законних інтересів потерпілого саме з боку цих владних суб'єктів досудового розслідування, бо їхня кримінально-процесуальна діяльність є цілеспрямованою, постійною й визначальною.

Окремі аспекти забезпечення захисту прав потерпілого (фізичної особи) досліджувалися в роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених-процесуалістів, як С.А. Альперт, В.П. Бож'єв, О.П. Герасимчук, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, Ю.О. Гурджі, С.В. Давиденко, В.Г. Дасв, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Л.Д. Кокорев, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, А.В. Лапкін, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.М. Ларіна, Т.В. Омельченко, В.П. Півненко, В.М. Савицький, В.М. Трофименко, О.М. Фоменко, О.Г. Шило та інші.

Незважаючи на вагомий внесок указаних учених у дослідження зазначеної проблеми, для сучасної науки вона продовжує залишатися надзвичайно актуальною в силу її виключної значимості в аспекті захисту прав і законних інтересів жертви кримінального правопорушення (потерпілого) у стадії досудового розслідування, зміни самої парадигми кримінально-процесуальної діяльності й формування дієвого правозахисного механізму, який відповідає вимогам Конституції України, загальноновизнаним нормам міжнародного права та практиці Європейського суду щодо забезпечення прав потерпілих від кримінальних правопорушень. Тому з урахуванням вимог до обсягу статті сфокусуємо нашу увагу на вивченні місця й ролі владних суб'єктів досудового розслідування (слідчого, прокурора, слідчого судді) саме в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи), які виникли внаслідок учинення щодо нього кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слідчий – це посадова особа Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, слідчих органів при органах внутрішніх справ, слідчих органів при органах безпеки, слідчих органів при органах, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (ч. 1 ст. 38 КПК України), яка уповноважена здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (злочинів і кримінальних проступків – ст. 215 КПК України) в межах визначеної законом їх підслідності (ст. 216 КПК України). Обсяг прав і обов'язків слідчого не залежать від його відомчої належності. Закон лише розмежує спеціалізацію слідчих залежно від предмета розслідуваного кримінального правопорушення, що знаходить своє зовнішнє відображення у кваліфікації цього правопорушення [1, с. 382]. Інакше кажучи, процесуальний статус слідчих є єдиним, регулюється ст. 40 КПК України, а

законодавцем України лише розмежована їх процесуальна компетенція за підслідністю.

Завданням слідчого є розкриття кримінального правопорушення, встановлення осіб, які його вчинили, визначення ролі кожного з них у скоєному, забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників кримінального провадження. Слідчий є владним суб'єктом, котрий діє лише в єдиній стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні. Основні його повноваження регламентуються ст. 40 КПК України, а додаткові – розділами 2, 3, 6 КПК України. Усі ці повноваження реалізуються слідчим тільки в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законом. Під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий проводить найскладніший матеріально-пошуковий вид дослідження й виконує найбільший обсяг кримінальної процесуальної діяльності, у зв'язку з чим його визначають ключовим суб'єктом досудової стадії кримінального провадження [2, с. 62–65].

Прокурор – це посадова особа самостійного конституційного державного органу, що йменується Прокуратурою України (ст. ст. 121–123 Основного Закону) і не входить до жодної гілки державної влади. Прокурор може вступати в кримінальні процесуальні відносини в усіх стадіях кримінального провадження без будь-якого винятку. У стадії досудового розслідування він у межах визначеної ст. 36 КПК України компетенції здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень. Завданнями прокурора в досудовій стадії кримінального провадження є такі: забезпечення наглядовими правовими засобами додержання вимог закону всіма слідчими під час розслідування ними будь-яких кримінальних правопорушень; висунення в порядку, установленому КПК України, тощо. Особливість прокурорської діяльності в досудовому розслідуванні полягає в тому, що вона як обов'язкова складова цієї стадії процесу забезпечує своєчасне виявлення, запобігання та усунення будь-яких порушень закону з боку як слідчого, так й інших учасників кримінального провадження і тим самим сприяє оптимальному виконанню ними своїх завдань і функцій під час проведення досудового розслідування злочинів і кримінальних проступків.

Слідчий суддя – новий владний суб'єкт досудового розслідування, запроваджений у цю стадію кримінального провадження КПК України 2012 р. Він є посадовою особою органу судової влади, що виконує під час досудового розслідування кримінальних правопорушень судово-контрольні повноваження з метою недопущення порушень конституційних прав особи під час застосування слідчим і прокурором кримінальних процесуальних заходів, які обмежують ці права, а також розглядає скарги учасників досудової стадії кримінального провадження на рішення, дії й бездіяльність цих владних суб'єктів досудового розслідування (п. 18 ч. 1 ст. 3, ст. 306 КПК України), тим самим сприяє ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень і забезпеченню оптимальних умов для відправлення правосуддя [3, с. 33; 4, с. 235]. Необхідність судового контролю в досудовому розслідуванні зумовлена визначенням судових органів основними гарантими забезпечення прав людини та громадянина (ст. 124 Конституції України), відповідно з цим, будь-яке обмеження конституційних прав фізичної особи можливе тільки на основі судового рішення. При цьому судовий контроль і прокурорський нагляд не підміняють і не дублюють один одного під час проведення досудового розслідування кримінальних

правопорушень, бо останній має ініціативний і безперервний характер, охоплює всю діяльність слідчого й учасників досудового розслідування [5, ст. 69–78]. Перший же не тільки не охоплює всієї діяльності слідчого й учасників досудового розслідування та й реалізується не за власною ініціативою слідчого судді, а лише в разі звернення до нього слідчого або прокурора з письмовими клопотаннями про згоду на використання чи застосування визначених законом заходів процесуального характеру, які обмежують права та законні інтереси певних учасників процесу: проведення обшуку; взяття підозрюваного, обвинуваченого під варту; надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії тощо, або коли подана будь-яким учасником процесу скарга на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, що порушують його права й законні інтереси [6, с. 42]. Отже, судовий контроль не може здійснюватися слідчим суддею за власною ініціативою, він має обмежений за обсягом і епізодичний характер. Прокурор і слідчий суддя виконують свої кримінальні процесуальні повноваження незалежно один від одного й використовують різні правові засоби діяльності [7, с. 33].

Слідчий, прокурор і слідчий суддя завжди виступають від імені держави, виконують покладені на них функції за дорученням держави, а також несуть відповідальність за результати досудового розслідування [8, с. 15–20]. Цих посадових осіб державних органів, що діють у досудовій стадії кримінального провадження, прийнято визначати терміном «владні суб'єкти досудового розслідування» [9, с. 19–22]. Саме кримінальна процесуальна діяльність владних суб'єктів є стрижнем механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Владні суб'єкти досудового розслідування забезпечують не одне якесь право потерпілого, а всю їх сукупність, що належить йому в цій стадії кримінального провадження. Відстоюючи свої права та законні інтереси, потерпілий і його представник-адвокат постійно взаємодіють із владними суб'єктами досудового розслідування, які, виконуючи обов'язкову для кожного з них кримінальну процесуальну правозахисну функцію, застосовують різні правові засоби її реалізації. Якщо хтось із них неналежним чином виконує свої правозахисні обов'язки, учиняє дії чи приймає рішення, що суперечать інтересам потерпілого, це спонукає останнього та його представника-адвоката оскаржувати їх у встановленому законом порядку (ст. ст. 303, 309 КПК України). Цим самим ми ще раз підкреслюємо, що потерпілий і його представник-адвокат не є простими спостерігачами правозахисних заходів, що приймаються з боку владних суб'єктів досудового розслідування. Як обов'язкова структурна частина (елемент) процесуального механізму забезпечення суб'єктивних прав і законних інтересів потерпілий постійно нагадує владним суб'єктам досудового розслідування про те, що жодне належне йому право не може бути забезпечене ними без його відома, згоди або участі. А це значить, що всі складові правозабезпечувального механізму є нерозривними, взаємопов'язаними та взаємозалежними.

Владні суб'єкти досудового розслідування, по-перше, забезпечують потерпілому можливість активно відстоювати свої права й законні інтереси як самостійно, так і з допомогою представника-адвоката, по-друге, створюють для цього необхідні умови, по-третє, безпосередньо в межах наданої компетенції виконують певну сукупність особливих процесуальних дій і приймають певну сукупність процесуальних рішень пра-

возахисного характеру [10, с. 140]. Саме в цих діях і рішеннях владних суб'єктів досудового розслідування відображається їхня правозахисна діяльність.

Як правило, необхідність у здійсненні правозабезпечувальної діяльності з боку владних суб'єктів досудового розслідування виникає в таких випадках: невиконання юридичного обов'язку зобов'язаним учасником процесу щодо законних вимог потерпілого; зловживання правом, що перешкоджає потерпілому відстоювати свої інтереси під час проведення розслідування кримінального правопорушення; виникнення спору щодо наявності в потерпілого певних суб'єктивних чи процесуальних прав; прийняття окремим владним суб'єктом рішення, що зачіпає права та законні інтереси потерпілого [11, с. 110–130]. Правозахисна діяльність владних суб'єктів досудового розслідування спрямована на таке: усунення перешкод у реалізації потерпілим своїх прав; протидії учасникам процесу, які не виконують свої обов'язки; недопущення зловживань правом з боку конкретних учасників досудового розслідування; скасування незаконних процесуальних рішень; відновлення порушених прав потерпілого [12, с. 21]. Відомий російський учений-процесуаліст А.М. Ларін зараховує до змісту правозахисної діяльності владних суб'єктів досудового розслідування ще й відшкодування шкоди, завданої потерпілому вчиненням щодо нього кримінальним правопорушенням [13, с. 58].

Основна мета правозахисної діяльності владних суб'єктів досудового розслідування – досягнення такого становища, щоб права й законні інтереси потерпілого були надійно забезпечені, а сама жертва кримінального правопорушення впевнена в тому, що в разі порушення будь-яких її прав і законних інтересів вони будуть негайно відновлені, а винуваті – притягнуті до встановленої законом відповідальності. При цьому владні суб'єкти завжди виявляють принциповість і наполегливість.

Правозахисна діяльність указаних суб'єктів складається із двох взаємопов'язаних етапів: виявлення порушень прав і законних інтересів потерпілого та поновлення порушених чи обмежених прав і законних інтересів потерпілого з відшкодуванням завданої йому шкоди. Концептуально правозахисна діяльність владних суб'єктів досудового розслідування досить вдало доповнює наявні моделі державного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, бо Конституція України, як і Конституції багатьох інших цивілізованих країн світу, убачає правозахисну діяльність не тільки у виключно судовій формі, а й у багатьох інших правозахисних державно-правових формах [14, с. 232–233].

Питання про місце та роль діяльності владних суб'єктів у досудовому розслідуванні загалом і в механізмі забезпечення прав потерпілого зокрема має теоретичне і практичне значення, однак продовжує залишатися малодослідженим, хоча від того, настільки точно й повно буде визначено зміст їхніх правозахисних правових засобів (повноважень, форм і методів), залежить підвищення ефективності цього виду діяльності під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, обґрунтованість юридично значущих правозахисних рішень, зміцнення цього визначального елемента (частини), своєрідного «фундаментального блоку» механізму забезпечення прав потерпілого та інших учасників процесу. О.Я. Беляєвська зараховує правозахисну діяльність слідчого, прокурора і слідчого судді до пасивної форми забезпечення прав потерпілого, бо, на її думку, ці владні суб'єкти займаються виконанням своєї правозахисної функції лише після надходження до них відповідних відомостей (сигналів) про порушення прав певного учасника процесу [15, с. 122–126]. Ми не

погоджуємося із цим висновком, бо в силу принципу публічності кримінального провадження забезпечення прав і законних інтересів потерпілого ініціюється не стільки жертвою кримінального правопорушення чи його представником-адвокатом, стільки самими владними суб'єктами досудового розслідування в силу *ex officio*, тобто в силу прямого службового обов'язку. З огляду на викладене потерпілий і його представник-адвокат повинні добросовісно відстоювати свої права й законні інтереси в досудовому розслідуванні, а владні суб'єкти надійно забезпечувати їхні права й законні інтереси [16, с. 54–62].

Висновки. Отже, у структурі означеного механізму особливе місце посідають владні суб'єкти досудового розслідування, для яких діяльність щодо забезпечення прав і законних інтересів учасників цієї стадії кримінального провадження є їхньою важливою функцією. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді хоча й не характеризується єдиною організаційною основою, але є об'єднаною за спеціальними видами діяльності, серед яких забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників процесу є визначальним. Забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в діяльності владних суб'єктів досудового розслідування є тією домінуючою цінністю, яка визнана як основний критерій оцінювання ефективності їх функціонування [17, с. 189]. Глибинний зміст цього нового для українського кримінального процесу завдання вбачається в наданні йому особливого правового значення.

І, насамкінець, процесуальний механізм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в дії – це багатосуб'єктний комунікаційний процес, що пронизує всі стани досудового розслідування (початок розслідування; повідомлення про підозру; зупинення розслідування; закінчення розслідування) з метою забезпечення прав і законних інтересів жертви кримінального правопорушення шляхом реалізації процесуальних засобів, визначених законом. Унікальною особливістю цього механізму є те, що під час його дії забезпечуються права й законні інтереси потерпілого не лише від протиправних посягань інших учасників процесу, а й від зловживань владою з боку самих владних суб'єктів досудової стадії кримінального провадження.

Література:

1. Курс уголовного судопроизводства : [учебник] : в 3 т. / под ред. В.М. Михайлова. – Воронеж : Из-во НПО «МОДЭК», 2006. – Т. 1. – 2006. – 824 с.
2. Литвинчук О.І. Процесуальний статус слідчого за новим КПК України / О.І. Литвинчук // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : мат. Міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. С. Дідоренка, 2012. – С. 62–65.
3. Колоколов Н.А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность и перспективы / Н.А. Колоколов // Гос. и право. – 1998. – № 11. – С. 31–39.
4. Яновська О.Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : [монографія] / О.Г. Яновська. – К. : Прецедент, 2011. – 303 с.
5. Корнякова Т.В. Щодо основних напрямків реалізації кримінологічної запобіжної функції прокуратури у природоохоронній діяльності / Т.В. Корнякова // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 69–78.
6. Соловьев А.Б. Предварительное следствие и прокурорский надзор в свете судебной реформы / А.Б. Соловьев, М.Г. Токарева, Н.В. Буланова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 176 с.
7. Кобзарев Ф.М. Прокуратура и суд в уголовном процессе: условия и формы взаимодействия / Ф.М. Кобзарев. – М. : Московский психолого-социологический институт, 2005. – 104 с.

8. Серета Г. Оптимізація процесуального статусу прокурора на досудовому слідстві / Г. Серета // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 2. – С. 15–20.
9. Півненко В. Кримінальна юстиція України: проблеми організації і діяльності / В. Півненко // Право України. – 2001. – № 7. – С. 19–22.
10. Зеленецький В.С. Судебний порядок забезпечення прав і законних інтересів особи в досудовому виробстві / В.С. Зеленецький // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 136–148.
11. Петрухин І.Л. Судебна власть: контроль за розслідуванням злочинів / І.Л. Петрухин. – М. : ТК ВЕЛБИ, 2008. – 288 с.
12. Бессарабов В.Г. Защита российской прокуратурой прав и свобод человека и гражданина / В.Г. Бессарабов, К.А. Кашаев. – М. : Городец, 2007. – 464 с.
13. Ларин А.М. Защита прав человека в современном мире / А.М. Ларин. – М. : БЕК, 1994. – 232 с.
14. Лапкін А. Право потерпілого на судовий захист / А. Лапкін // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених : мат. Міжнар. наук.- практ. конф. – К., 2009. – С. 232–233.
15. Беляевская О.Я. Конституционное право человека и гражданина на судебную защиту / О.Я. Беляевская. – Архангельск : Поморский университет, 2008. – 282 с.
16. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами / Г.А. Гаджиев // Гос. и право. – 2002. – № 7. – С. 54–62.
17. Глинська Н.В. Інструментарій оцінки кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування і прокурора / Н.В. Глинська // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 182–194.

Кавун Д. Ю. Властные субъекты досудебного расследования в механизме обеспечения прав и законных интересов потерпевшего (физического лица)

Аннотация. В статье раскрываются место и роль властных субъектов досудебного расследования (следователя, прокурора, следственного судьи) в механизме обеспечения прав и законных интересов потерпевшего (физического лица), нарушенных совершенным в отношении его уголовным правонарушением.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, потерпевший, досудебное расследование, следователь, прокурор, следственный судья, механизм обеспечения прав и законных интересов потерпевшего.

Kavun D. Imperious subjects pre-trial investigation into the mechanism of ensuring the rights and legitimate interests of the victim (a natural person)

Summary. The article describes the role and place of power of subjects of pre-trial investigation (the investigator, prosecutor, investigating judge) in the mechanism of ensuring the rights and legitimate interests of the victim (a natural person), violated committed against him a criminal offense.

Key words: criminal offense, victim, pre-trial investigation, investigator, prosecutor, investigating judge, mechanism to ensure the rights and legitimate interests of the victim.